



Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi
Turkey Journal of Theological Studies
[Tiad-2017]

[Tiad], 2020, 4 (2): 312-341

**Afganistan Tasavvuf Edebiyatında İkinci Mevlânâ Kabul Edilen
Haydarî Vucûdî'nin Şahsiyeti, Edebi Kişiliği ve Şiirleri**

The Personality, Literary Personality And Poems of Haydari Vucudi, Who is
Considered the Second Mawlana in the Sufi Literature of Afghanistan

Ayşe KAŞ

Aysecli23@gmail.com

ORCID ID: 0000-0001-5083-1097

Enayatullah AZİMİ

azimi7592@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-7588-4301

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types	: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received	: 02.09.2020
Kabul Tarihi / Accepted	: 16.12.2020
Yayın Tarihi / Published	: 21.12.2020
Yayın Sezonu	: Aralık
Pub Date Season	: December

Atıf/Cite as: Kaş, Ayşe, Azimi Enayatullah. "Afganistan Tasavvuf Edebiyatında İkinci Mevlânâ Kabul Edilen Haydarî Vucûdî'nin Şahsiyeti, Edebi Kişiliği ve Şiirleri" Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi 4 /2 (Aralık 2020): 312-341.

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. <http://dergipark.gov.tr/tiad>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU- Karabuk University, Faculty of Theology, Karabuk, 78050 Turkey. All rights reserved.

Afganistan Tasavvuf Edebiyatında İkinci Mevlânâ Kabul Edilen Haydarî Vucûdî'nin Şahsiyeti, Edebi Kişiliği ve Şiirleri

Öz

Bu makalede Afganistan'da tasavvuf edebiyatına yeni bir soluk getirmiş ve Mevlânâ-yı Sâni' (İkinci Mevlânâ) olarak tanınmış olan Haydarî Vucûdî'nin şahsiyeti, edebî kimliği ve şiirleri hakkındaki bilgilere yer verilecektir.

Makalemize konu olan Haydarî Vucûdî, sosyal hayatı, sanatsal düşüncesi, şiirsel formları, edebî eserleri ve etkisi ile varlığını ortaya koymuş bir şahsiyettir. Şair, ülkesinde sosyal yaşamda, sanatsal icatlarının gerçekliği, önemi ve değeri ile edebiyat ve irfan alanına nüfuz etmiş biri olarak bilinmektedir. Afganistan halkının Mevlânâ Şinas (Mevlânâ Uzmanı) olarak da vasıflandırdığı bu irfan şairinin yakın tarihte vefat etmiş olması araştırmamızın gerekliliğine işaret etmektedir.

Haydarî Vucûdî, Afganistan'da edebiyattan tasavvufa, tasavvuftan siyasete birçok çevrenin fikirlerine ve sanatına itibar ettiği ve sohbetlerinin ve eserlerinin bu kesimlerde tesirli olduğu bir ilim erbabıdır. Haydarî, kendi manevî hallerini gizleyerek, Mevlânâ Celaleddin'in şiirlerini öğrencilerine yıllar yılı okumuş ve irfan edebiyatını sûfi öğütlerle öğretmeye gayret etmiştir. Tıpkı Mevlânâ gibi hâmûş olmayı (sükûneti), uzleti daha küçük yaşta keşfeden şairin, insana matuf dünyasında rıza ve aşk, can bahşeden iki kaynak olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Edebiyat, Şair, Afganistan, İkinci Mevlânâ, Haydarî Vucûdî.

The Personality, Literary Personality and Poems of Haydari Vucudi, Who is Considered the Second Mawlana in the Sufi Literature of Afghanistan

Abstract

In this article, information about the personality, literary identity and poems of Haydari Vucudi, who brought a new breath to Sufism literature in Afghanistan and known as Mawlana al- Sani (Second Mawlana), will be given.

Haydari Vucudi, who is the subject of our article, is a personality that has revealed his existence with his social life, artistic thought, poetic forms, literary works and influence. The poet is known in his country as a person who has penetrated the field of literature and knowledge in the social life with the reality, importance and value of his artistic inventions. Recently, passing away of this wise poet, who has been characterized by the people of Afghanistan as Mawlana Şinas (Mawlana Expert), indicates the necessity of our research.

Haydari Vucudi is a scholar whose ideas and arts are being respected by many circles in Afghanistan from literature to Sufism, Sufism to politics, and his conversations and works have influences on these segments. Haydari, hiding his own spiritual state, read the poems of Mawlana Celaleddin to his students for years and tried to teach the literature of knowledge with sufi advice. He discovered being as well as serenity (tranquility), and uzlet at a younger age. In the world aiming poet, consent and love were two sources that bestow life.

Keywords: Sufism, Literature, Poet, Afghanistan, Second Mawlana, Haydari Vucudi.



Giriş

Haydarî Vucûdî'nin Derî¹ Farsça dilindeki şiirleri, Afgan irfan kültürünün yitirilmemesi açısından önem arz etmekte olup, şairin, edebiyat ve kültür camiası nezdinde düşünce ve gayretlerini yansıtan bir vesile olarak da görülmektedir. Bugün, "Mevlânâ Kültür Evi" merkezlerinde Haydarî'nin yapıtları yâd edilmekte ve ondan kalan kültür mirası nesillere aktarılmaya devam edilmektedir. Bu amaca binaen 24 Nisan 1999 tarihinde Kanada'nın Necour şehrinde "Şeb-i urs-u Haydarî" (Haydarî'nin Düşün Gecesi) adı altında bir program düzenlenmiş ve Afgan halkının edebiyat ve tasavvuf anlayışına canlılık katan şairin evrensel ve mütevâzî bakış açısı dünyaya tanıtılmıştır.

Çalışmamızın, örnek hayatı ve mısralarıyla zihinleri aydınlatan ve aramızdan covid-19 salgınına yakalanarak ayrılan bu âlim şahsiyetin ebediyen yüreklerde yaşaması için bir nebze de olsa faydalı olacağına inanmak bizi sevindirmektedir.

1. Haydarî Vucûdî'nin Hayatı ve Şahsiyeti

Mevlânâ Şefiullah'ın oğlu ve gerçek ismi Gulam Haydar olan Haydarî Vucûdî, Hicri 1318, Miladi 1928 yılında Pencşir vilayetinin Kut mahallesinde dünyaya geldi. Halk arasında Haydarî Vucûdî olarak bilinmektedir. Necm'ul-'Urefâ (Âriflerin yıldızı), ismi de ondaki manevi payeyi işaret etmektedir. Haydarî Vucûdî, ilk olarak eğitimini mahallesindeki cami hocasından aldı ve 1326/1936 yılında Pencşir'de ilkokul eğitimine başladı. Okul derslerinin yanında özel olarak Fıkıh, Akaid ve Farsça şiir divanlarını da okudu. Haydarî Vucûdî, beşinci sınıftayken gördüğü bir rüyadan etkilendi ve manevî dünyaya yöneldi. Ruhundaki bu derin etkilenme onu tamamen değiştirdi. Bunun üzerine altıncı sınıftan sonra okulda başladığı eğitime devam edemedi. Haydarî Vucûdî, 1333/1943 yılında Kabil'e gelir gelmez edebiyat ve maneviyat bilginlerinden

¹ Bugünkü Farsça'nın temelini teşkil eden eskiden saray ve çevresinde konuşulan dildir. Tahsin Yazıcı, "Derî", *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV İslam Ansiklopedi, 2013), 43/359-360.



Mevlânâ Hal Muhammed Hasta² (ö. 1352/1962), Sûfi Aşkarî (ö. 1369/1979)³ ve Şâyık Cemal (ö. 1353/1963) ile⁴ tanıştı ve şiir üslûbunda onlardan büyük ölçüde etkilendi. Bundan sonra Haydarî, Sûfi Aşkarî, Şâyık Cemal, Abdül Mecid Sûfi (ö. 1391/2001), Hal Muhammed Hasta, Melikü'ş-Şuarâ Bî'tab (ö. 1347/1957)⁵,

² 1281/1891 doğumlu Hal Muhammed Hasta, şair, yazar, Kur'an hafızı, hadîs araştırmacısı, dini ilimler öğretmeni, tezkire yazarı, hatip, gazeteci, özgürlük ve anayasa hukuku alanında bilgisi olan önemli bir âlimdir. Molla Rustem'in oğlu ve Molla Abdul Rahim'in torunudur. Dehbaz köyünde veya bazılarına göre Hatlan'ın (mevcut Tacikistan) "Kongret"te doğmuştur. Onun Kolab eyaletinin Şurabad bölgesinde dünyaya geldiği de söylenmektedir. Ama Dehbaz'da doğmuş olma ihtimali daha fazladır. Hal Muhammed, 1302 civarında daha fazla ilim elde etmek için Hindistan'a gitti. Zamanın bilim ve kültüründen çok şey öğrendi. Abdul Gani Yakut'un yanında hattatlığı tamamladı. Orada yeterli bir eğitim alarak "Rumî" unvanını kazandı. Ülkesine döndükten sonra Mezâr-ı Şerif'te Esediyeh Medresesine öğretmen olarak atandı. Hasta, yaklaşık altı yıl bu vazifede kaldı. Daha sonra bir ortaokulda bir yıl boyunca dini eğitim verdi. Ayrıca zaman zaman Hâce Heyrân Okulu'nda öğretmen olarak görev yaptı. Bkz. Muhammed Asif Gülzad, "Hal Muhammed Hasta", (Erişim 21 Haziran 2020).

³ Şir Muhammed oğlu Gulam Nabi Aşkarî, Afganistan'ın Pers şairlerinden biridir. Gulam Nabi, 1271/1881 yılında Kabil'in Pagman bölgesinde Çehlta köyünde doğdu. Gulam Nabi çocukken babası, annesi ve erkek kardeşini kaybetti. On sekiz yaşında şiir yazmaya başladı. Gulam Nabi, şiirini 1293'te "Aşkarî" soyadını kullanarak yazdı. Şiirleri de zamanın gazetelerinde yayımlandı. Gulam Nabi Aşkarî tam olarak 70 yıl şiir yazmakla meşgul oldu ve 1335'ten itibaren kitap ciltleme ve kütüphane işleriyle uğraştı. Aynı zamanda şiir okuma programları düzenleyen Sûfi Aşkarî 30 Eylül 1979'da 87 yaşında vefat etti. Kabil'deki Salihin Şehit Mezarlığı'na defnedildi. Bkz. Habib Osman, "Gazalhâ-yi Aşkarî", Journal Haftah, (Erişim 21 Haziran 2020).

⁴ 1313/1923 yılında Mir Gulam Hazret Şâyık Cemal, Kâbil şehrinde dünyaya geldi. İlk eğitimini Babası Mir Gulam Faruk'tan aldı. Daha sonra Kabil'in en ünlü âlimlerinden fıkıh, dilbilgisi, nahiv ve şiir öğrendi. 1335'te şiir bestelemeye başladı ve kendisinden sonraya yüzlerce şiir bıraktı. *Divan-ı Şâyık* adlı şiir koleksiyonu 1333'te yayımlandı ve bundan sonra birkaç kez tanzim edildi. Bu koleksiyon, Gazeller, dördümlü şiirler, besteler ve eserler içerir. Bunlardan Gazele daha fazla önem verdi ve şiir ekolünde Hint tarzını takip etti. Ona göre; nazik tabiatla, sevilen ifadelerle sade ve samimi bir dil kullanımı edebiyatta irfan şiirlerinin dilsel özellikleridir. Şiirlerinin çoğu sosyal ve ahlâkî temaları esas almıştır. Bkz. Mahmut Caferî, "Mir Gulam Hazret Şâyık Cemal", *Sadây-ı Sohta*, (Erişim 21 Haziran 2020).

⁵ 1888'de Kâbil'de doğan Abdul Hak Bî'tab, hem şairliği ile Afgan edebiyatında seçkin bir yere sahiptir hem de Afgan kültürünün temel direklerinden biridir. O, hukuk, tefsir, hadis ve mantık gibi alanlarda yetkin bir din âlimiydi. Ayrıca da irfan ehli bir mutasavvıftı. Bî'tab 1931'de Melikü'ş-Şuarâ lakabını aldı. 1957 yılında 83 yaşında vefat etti. Şemsu'l-Hak Aryenfer, "Melikü'ş-Şuara Bitab Şair, Arif ve Edîb-i Danuşmand", *Mandegâr*, (Erişim 1 Temmuz 2020).



Gulam Ahmet Nevîd(ö. 1374/1984)⁶ ve Abdul Raûf Fikrî Selçûkî(ö. 1347/1957)⁷ 'nin etkisinde kaldı.⁸

Haydarî, 1343/1953 yılında Eğitim Bakanlığı bünyesinde kurulan Afgan Şairler Derneği'ne muharrir yazar olarak seçildi. Bu derneğin hizmeti çok uzun sürmedi ve üç ay sonra kapandı. Haydarî, 1343/1953 yılından itibaren halk kütüphanesinin yayın sorumluluğu görevini üstlendi ve 1353/1963 yılında başkanlığına getirildi.⁹ Haydarî, Afganistan'da edebiyat ve maneviyat alanlarında çok yönlü, kültürlü, önemli bir şahsiyet olarak tanınmıştır. Kendisi, çağdaş şair Pertev-i Nâdirî'nin dediği gibi, "mistisizmin" bağlı olduğu son şairler halkasındandı. Entelektüel davranışları ve yaşam tarzı, sosyal özelliklere sahip olan şairler gibiydi.¹⁰ Sûfi ve dilbilimsel olarak Hint tarzını, özellikle Mirzâ Abdulkâdir Bîdil'in¹¹ üslûbunu örnek aldı. Aynı zamanda, Irak tarzı bir edebî ekolden ve Buhârâ şairlerinden de etkilendi. İçinde bulunduğu 2000 yılının başlarında kurulan grup, "Kabil Edebiyat Derneği" ile aynı zamanda ortaya çıktı ve Derî, Pers şiiri alanında sağladığı faaliyeti ve özel konumu

⁶ Gulam Ahmet Nevîd, 1280'de Kabil'de dünyaya geldi. İlköğrenimini babasından aldı ve temellerini Haşim Şâyık ve Abdülhâdi Davî'den öğrendi. Mevlânâ Yakub Farâhî şiirsel yeteneğini geliştirmede büyük etkisi olanlar arasındaydı. 1984'te öldü. Nâvid, ülkedeki etkin gazel şairlerinden biriydi. Gazellerinde güçlü bir anlatım dili ve zengin bir betimleme vardır. Mahmut Caferî, "Gulam Ahmet Nevîd", *Sadây-ı Sohta*, (Erişim 1 Temmuz 2020).

⁷ Şair, Yazar, sanatçı ve tarihçi olan Abdul Raûf Fikri Selçûkî 1892 yılında Afganistan'ın Herat şehrinde dünyaya geldi. Fikri Selçûkî'nin ecdadı zamanın şahı olan Ahmet Şâh Ebdâlî'nin fermanıyla ilim yaymak için Herat'ın Payhesar bölgesine göç etti. Fikri Selçûkî, 1957 yılında Kâbil'de vefat etti ve Herat caddesinde bulunan, Abâi Türbesi'ne defnedildi. Bkz. Abdul Ganî Nik Siyer, "Ustad-ı Fikrî Selçûkî", *Tarih ve Edebiyat*, (Erişim 1 Temmuz 2020).

⁸ Gulam Haydar, Haydarî Vucûdî, *Sali der medar-i Nur*, (Pişâver: Merkez Sekâfet İslami, 1380/1990), 134-136; Seyid Celil Sabiri Hirevî, *Şuârâ-i Asr-ı Hâzır-ı Afganistan*, (Meşhed: Nevend, 1382(1992), 1/430-432; Gülnisa Muhammedi, "Beyânhâ-yi Muhtelif-i Hûnerî der Suveri Hiyâl der Şî'ri Muhaceretî Afganistan", *Edebiyât-ı Pârisî muâsır, Pejûheşgâhı Ulûmu İnsaniyû Mutâlaatı Ferhengî*, 3/1, (Bahar/Yaz, 1392/2002), 121.

⁹ Asadullah Muhakkik, *Zeban ve Edebiyât-i Darî (Dil ve Derî Edebiyatı)*, Kâbil: Eğitim Bakanlığı, 1396/2006), 77.

¹⁰ Suhrab Sîret, "Aşk u Şûr-i Haydarî Vucûdî; Ey Dil-i Pak Günah-i To Hoşam Miâyed", *BBC Farisî*, (Erişim 21 Haziran 2020).

¹¹ Hintli şair, 17. yy Hint-İslam tasavvuf şiirinin önde gelen kişilerindendir. Abdulkâdir Bîdil, Bâbü zamanında Azim-Âbad'a (Patna) göçüp orada yerleşen Çağatay Türkleri'nden Mirzâ Abdülhâlik'in oğludur. 1644'ta Azim-Âbad'da doğdu. Beş yaşındayken babası ölünce annesi ve amcası Mirzâ Kalender tarafından yetiştirildi. Bir süre medresede okudu. Medreseden ayrılıp Şeyh Kemal, Şâh Fâzıl ve Şâh Kasım Derviş'ten ders aldı. Bu şeyhlerin özendirmesiyle uzun süre tasavvufu ilgilendi. Şâh Cihan'ın oğlu Şüca, Muhammed Azim Şah, Nevvab Şükrollah Han'ın çocukları Lütfullah ve İnâyetullah gibi şehzadelerin hizmetlerinde bulundu. 1720 tarihinde Delhi'de öldü. Bkz. Abdül Gafur Revan Ferhâdî, "Bîdil", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (Erişim 28 Haziran 2020).



sayesinde Şuarâyi Medrese-i Kâbil yani: "Kâbil okulunun şairleri" olarak da adlandırıldı.

Haydarî Vucûdî, bu okulun son önemli temsilcisiydi. Öğrenim hayatının son yıllarında Vasıf el-Bahtarî gibi modernist şairlerin yanı sıra Bârık Şâfi'i(ö. 2017), Süleyman Lâyık(1399/2020), Abdullah Nâibî ve diğer şairlerin yükselişi ile köşesine çekildi.¹² Haydarî'nin varoluşsal düşüncedeki önemini vurgulayan bir başka nokta, bu ekolü canlı tutma konusundaki rolüdür. O fikirleriyle Kabil'de Mevlânâ'nın tasavvuf düşüncesinden ve Kâbil ekolünün şiir üslubundan etkilenen edebî çevrelerin odağı oldu. Kâbil Halk Kütüphanesi'nde bir köşede yıllardır yaptığı çalışmalar sadece bu insanlar için bir vakit geçirdikleri mekân olmayıp, aynı zamanda şiire meyilli genç ve acemi şairler için de özel bir adrestir. Topluluklar karşısında içe dönük bir yapıda olması ya da sesindeki titremeler onun, topluluklar karşısında çok fazla hitap etmemesine neden olmuştur. Buna rağmen, birçok kişide şairin ses kayıtlarının bulunması ve onun fikirlerinden haberdar olması kendisine ve sanatına verilen değer göstergesidir.¹³

Haydarî, gerek şiirleri ve gerek sohbetleriyle edebiyat ve tasavvuf mecrasına yeni bir anlayış getirmiştir. Bu anlayışın, onun maruf bir edip ve itibarı yüksek bir ârif olarak görülmesine neden olduğu da açıktır. Haydarî'nin bu özelliklerini devrinin ârif ve edipleri de ifade etmişlerdir. İşte onlardan biri olan Şâyık Cemal, Haydarî'yi mısralarında şöyle anlatmaktadır:

برق محبت است به گفتار حیدری
پر درد و سوز آمده اشعار حیدری
هر نکته اش به سینه ما نقش میشود
با اهل دل بود چو سر و کار حیدری
ناقوس دیر عشق نکویان شنیده است
قیمت بهاست رشته ز نار حیدری
باشند ترا اگر سر نوق سخن بچین
گلپهای رنگ رنگ ز گلزار حیدری
دلرا فدای جلوه دلدار کرده است
ما را پسند آمده این کار حیدری
از بس دلم ز رشک محبت شده کباب
هر گز نکرده یاد ز دلدار حیدری
هر کس به نقد مهر و وفا میتوان خرید

¹² Sîret, "Aşk u Şûr-i Haydarî Vucûdî; Ey Dil-i Pâk Günâh-i To Hoşam Miâyed".

¹³ Haydarî'nin hayatta iken sohbetlerine katılan öğrencilerinden biriyle tarafımızdan yapılan bir röportaj elimizde mevcuttur.



جنس صفا و صدق ز بازار حیدری

ای مدعی مقابلہ با او چه میکنی

شاه ولایت است چو بادار حیدری.

حیدری وجودی

Muhabbet şimşeğidir Haydarî'nin sözleri
Dert ve hicrân üstünedir Haydarî'nin sözleri
Sinemize nakşedilir onun her nüktesi (her bir sözü)
Çünkü ehli gönülledir Efendimiz Haydarî
İyilerin aşkını uzaktan perdesiz dinledi
Kıymetli bir bahadır Haydarî'nin nârının kökleri
Eğer zevk veren sözü toplayayım dersin
Haydarî'nin gül bağında rengârenktir gülleri
Gönlü sevgilinin cilvesine feda etti
Haydarî'nin bu işi hoş eder gönlümüzü
Kor olmuş yüreğim muhabbet ateşinden kebab oldu
Asla Haydarî'nin sevdiğini yâd etmedi
Herkes sevgisi ve vefası kadar alışveriş yapabilir
Haydarî'nin safa ve sıdk pazarından
Ey iddiaci! Onunla karşılaştığında ne yaparsın?
“Velilerin şahı”dır Haydarî'nin mahlası.¹⁴

Haydarî Vucûdî¹⁵

Tasavvuf düşüncesinde kişinin kendi manevî mertebesini söylemesi, bir kadının mahrem bir yerini göstermesi kadar yadırganmıştır. Bu nedenle arifler, kendilerini gizlemiş ve halkın onlardaki özel hallerden haberdar olmalarından kaçınmış ve rahatsız olmuşlardır. Ama onların tanınması, halkta manevî gelişmelere vesile olacağı inancıyla, sûfiler tarafından methedilmeleri ile

¹⁴ Makalede bulunan Haydarî Vucûdî'ye ait olan Farsça şiirler makale yazarları tarafından Türkçeye çevrilmiştir.

¹⁵ Gulam Haydar, Haydarî Vucûdî, *Nakş-ı Omit (Umudun Rolü)*, (Kabil: Devlet matbaası, 1355/1965), Önsöz.



bilgilerini kendi zamanlarına ve sonraki zamanlara yaymalarına hizmet etmiştir.

Bu amaçla Haydarî Vucûdî, Kabil Halk kütüphanesinde çalıştığı süre içinde öğrencilerine dersler vermiştir. Sûfi Aşkarî, onun, eserleri ve anlarıyla edebiyat camiası ve sevenleri için büyük bir miras bıraktığını ifade etmiştir.

گل نگرود تا قیامت در جهان

زین اثر نام و نشان حیدری

در تنور سینه‌های سالکان

پخته گردیده است نان حیدری.

صوفی عشق‌ری

Cihanda kıyamete kadar gül derilmez

Haydarî'nin bu eserinin nam ve nişanından

Sâliklerin sinelerinin tandırında

Pişmektedir Haydarî'nin ekmeği.

Sufî Aşkarî¹⁶

Haydarî'nin şiirleri, sanat camiasında yankı uyandırdı ve şiirleri döneminin meşhur şarkıcıları tarafından bestelendi. Haydarî'nin bazı şiirleri, Cumhurbaşkanı Muhammed Nacibullah¹⁷ zamanında Rahim Mehriyar¹⁸ ve Parasto Mehriyar'ın icra etmesinin ardından ülkede herkesin dilinden düşmez olmuştur.

دیشب چمنی به خواب دیدم

یک دشت گل گلاب دیدم.

حیدری وجودی

Dün gece rüyamda bir çimenlik (kır) gördüm

Gül çiçeği açmış bir sahra gördüm.

¹⁶ Haydarî, *Nakş-ı Omit*, Önsöz.

¹⁷ Muhammed Nacibullah Ahmedzâi 1947 yılında Afganistan'ın Gardez vilayetinde dünyaya geldi. Yaygın olarak Nacibullah veya Dr. Naciip olarak halk arasında bilinmektedir. 1987-1992 yıl arasında Afganistan Demokratik Cumhuriyeti'nin devlet başkanıydı. 27 Eylül 1996'da Kabil'e giren Taliban militanları tarafından sığınmış olduğu Birleşmiş Milletler binasından zorla çıkarıldı. İşkence edildikten sonra yaralı haldeyken, kardeşi Şahpur Ahmedzâi ile birlikte bir elektrik direğine asılarak öldürüldü. Bkz. "Zindegînâme-yi Necibullah", BBC NEWS Farişi, (Erişim 19 Aralık 2020).

¹⁸ Rahim Mehriyar; Afganistan'lı bir şarkıcıdır. O ve karısı Parasto Mehriyar, 1980'lerin sonlarında Afganistan'daki pop müzik dünyasında hâkim olan başarılı müzik ikililerinden biri olarak sayıldı. Daha sonra Almanya'ya taşındı ve burada eşiyle müziğini sürdürdü. Rahim Mehriyar 2010'da Almanya'da vefat etti. Bkz. "Rahim Mehriyar", People, (Erişim 19 Aralık 2020).



Haydarî Vucûdî¹⁹

Afgan şarkıcılarından Ferhat Derya da Haydarî'nin şu şiirini besteleyerek icra etmiştir:

گردش چشم سیاه تو خوشم میآید
موج دریای نگاه تو خوشم میآید.

حیدری وجودی

Senin siyah gözünün dönüp dolaşması hoşuma gidiyor

Senin bakışının deryasının dalgası hoşuma gidiyor.

Haydarî Vucûdî²⁰

Çalıştığı süre içinde edebî faaliyetleri de yürütmesi, Haydarî Vucûdî'nin çeşitli ödüller kazanarak yurtiçinde ve de yurtdışında birçok seminerlere katılmasını beraberinde getirmiştir. Şairi, böylesine muteber kılan sebeplerden biri de muhabbetin konağı olarak gördüğü kalp hakkındaki Mevlânâ ile örtüşen fikirleridir.

باغها و میوهها اندر دست

عکس لطف آن برین آب و گلست.

مولانا

Bağlar ve meyveler gönüldedir

Onların hoş akisleri, şu su ve balçıktadır.

Mevlânâ²¹

Haydarî, derslerinde öğrencilerine Mevlânâ'nın bu iki mısralık şiiri arasındaki manaları saatlerce açıkladığı olmuştur. O, mısrada anlatılan "kalbin sol tarafında (pıhtılı) kandan muradın kesin olarak tanımlanamayan "Latîfe-i Nurânî ve Sobhânî" (Nurlu ve Rabbanî latifeler) olduğunu söylemiştir. İnsanı yaratıcısına bağlayan muhabbetin öneminin altını ısrarla çizen Haydarî, maneviyatın yolunun insanın derûnuna odaklanmakta olduğunu söylemektedir.²² Haydarî, klasik ve arif bir şair olması hasebiyle günümüz dünyevi konulu şiir yazar şairlerin çoğunu eleştirmektedir. O'nun görüşüne göre, arifâne olmayan şiirler renksiz şiirlerdir ve kültürel düzenin bir parçası

¹⁹ Sîret, "Aşk u Şûr-i Haydarî Vucûdî; Ey Dil-î Pak Günah-i To Hoşam Miâyed".

²⁰ Sîret, "Aşk u Şûr-i Haydarî Vucûdî; Ey Dil-î Pak Günah-i To Hoşam Miâyed".

²¹ Mevlânâ Celalettin Muhammed Belhî, *Mesnevi Manevi*, (b.y.: y.y., ts.), 4/61.

²² Mucip Maş'al, "Haydarî Vucûdî: Şair-i Kî der Gûşe-i Halveteş Zengar ez Dilhâ Mizedâyed", çev. Celil Pejvak, New York Times, (Erişim 21 Haziran 2020).



olarak sayılabilirler. Haydarî'ye göre şairin şiiri irfanla irtibatlanınca anlam kazanmakta ve fitrata uygun olmaktadır.

نعره مستانه ای دیوانه میسازد مرا
شمع داغ ناله ای پروانه میسازد مرا
چشم در عین مستی از نگاه مهربان
میکنند افسون و هم افسانه میسازد مرا
عاقبت کیف نگاه مست هستی سوز تو
معتکف در گوشه میخانه میسازد مرا.

حیدری وجودی

Sarhoş narası beni divane eder,
İnleyen yanık mum, beni pervâne eder,
Göz, misâlî sarhoş şefkatli bakışından,
Büyüleyerek o dem beni efsane eder,
Yandırır beni sarhoş bakışının keyfinin âkibeti,
Meyhânenin köşesinde oturan beni mutekif (itikâfa oturan) eder.

Haydarî Vucûdî²³

من در جهان عشق جهانی گزیده ام
بر جسم و جان سوخته جانی گزیده ام
در جلوه گاه دیده و دل با هزار شوق
سرو روان و گنج روانی گزیده ام
در عالم وجود حریفان برای خویش
از حسن عشق نام و نشانی گزیده ام.

حیدری وجودی

Ben aşk dünyasında bir dünyayı seçmişim
Ruhun bedeninde yanmış bir canı seçmişim
Gözün ve gönlün cilvegâhında binlerce şevkle
Ben sevgiliye ve cevherine revan olmayı seçmişim
Ben dostun varlık âleminde kendim için
Hüsn-ü aşktan nam ve nişanı seçmişim.

Haydarî Vucûdî²⁴

²³ Haydarî, *Nağş-ı Omit*, 60.

²⁴ Haydarî, *Salî der Medar-ı Nur* (Nur Yörüngesinde Bir Yıl), 57.



ترا ای جان من از جان من بیگانه میخوانند
مرا هم بی حضورت جسم بی جانانه میخوانند
جهان جان تو هرگز نمی بیند مهجوران
ترا یا ساز و برگ و یا سرو سامانه میخوانند
تو شمع خلوت جانی و من پروانه جانت
ترا در انجمن ها شمع بی پروانه میخوانند.
حیدری وجودی

Ey canım benim! Seni benden bigâne isterler
Ayrıca senin yokluğunla cansız bir beden olmamı isterler
Senin ruhunun dünyası asla terk edenleri görmez
Seni ya bağışçı ve çare sunan isterler
Sen yalnızlığın mumu ben se hayatının kelebeğiyim
Seni meclislerde kelebeksiz bir mum isterler.

Haydarî Vucûdî²⁵

Bu şiire uygun manaları Hazret-i Mevlânâ'nın mısralarında da görmekteyiz:

صورت زیبا نمی آید بکار
حرفی از معنی اگر داری بیار.
مولانا

Güzel yüzlülük/suret işe yaramaz
Maneviyattan bir şeyin/sözün varsa getir.

Mevlânâ²⁶

ای قوم به حج رفته کجایید کجایید
معشوق همیجاست بیایید بیایید
معشوق تو همسایه و دیوار به دیوار
در بادیه سرگشته شما در چه هوایید.
مولانا

Ey hacca gidenler! Neredesiniz neredesiniz?
Sevgiliniz buradadır, geliniz geliniz!

²⁵ Haydarî, *Salî der Medar-ı Nur*, 71.

²⁶ Muhammet Faracî, "Eş'ar-ı ziba-i Mevlânâ", *Edebiyat ve İrfan*, (Erişim 9 Temmuz 2020).



Senin maşukun duvar duvara olduğun komşundur

Bu uçsuz bucaksız çölde siz ne ile meşgulsünüz?

Mevlânâ²⁷

Altmış yıllık kültürel ve edebî faaliyetlerinde Haydarî Vucûdî, on beş şiir kitabı ve çeşitli araştırma yazıları yazdı. Hayatının 81 yaşına girdiği son döneminde muzdarip olduğu müzmin hastalığından dolayı korona salgınına yakalanarak 2020 yılının Haziran ayında Hakk'ın rahmetine kavuştu.²⁸

2. Yürüttüğü İş ve Kültürel Faaliyetleri

Yaratılanları yaratıcının saygıya ve sevgiye değer varlığı olarak gördüğünü her fırsatta ifade eden Haydarî, hayatı boyunca pek çok anılmaya değer kültürel faaliyetlerde bulunmuştur. Şimdi onun mihmandarlığını yaptığı bu faaliyet ve görevleri sıralayalım:

1. Mevlânâ Dostları Derneği yardımcılığı,
2. Afganistan Kültür Vakfı kurucu üyeliği,
3. Gazâlî Vakfı Başkanlığı,
4. Simorg Kültür Merkezi Başkanlığı,
5. Afgan Yazarlar Derneği başkanlığı,
6. Şayeste-i Ferheng Kurumu Memurluğu.²⁹

3. Yayınlanmış Eserleri

Haydarî'nin ömrünü adanmış olduğu yazın hayatında yayınlanmış çok sayıda eseri vardır. Onu daha iyi tanımamıza yararlı olacak eserler şunlardır:

1. (عشق و جوانی) Aşk ve Gençlik (1349/1959).
2. (رهنمای پنجشیر) Pencşir Kılavuz (1351/1961).
3. (نقش امید) Umudun Rolü (1355/1965).
4. (با لحظه های سبز و بهار) Yeşil ve Bahar Anlarıyla (1375/1985).
5. (سالی در مدار نور) Nur Yörüngesinde Bir Yıl (İki defa basılmış).
6. (سایه معرفت) Bilginin Gölgesi (Dört defa basılmış).
7. (آوای کیود) Yeşil Ses Biçimleri (1390/2000).
8. (میقات تغزل) Miqat-ı Tagazzul, (1390/2000).
9. (ارغنون عشق) Aşk Enstrümanı (1391/2001).

²⁷ Mevlânâ Celaleddin Muhammed Belhî Rûmî, *Divan-ı Şems*, 220.

²⁸ Tolo News, "Haydarî Vucûdî Şair ve Ârif-i şinahte şoda-i Afganistan der Guzeşt", (Erişim 21 Haziran 2020).

²⁹ Muhakkik, *Zeban ve Edebiyat-i Derî (Dil ve Derî Edebiyatı)*, 85.



10. (رباعیات و دو بیټی) Dörtlü ve Beyit (1391/2001).
11. (شکوه قامت مقاومت) Direncin Gücü (1392/2002).
12. (غربت مهتاب) Ayın Batışı (1394/2004).
13. (لحظه های از آب و آتش) Su ve Ateşten Lahzâlar (1394/2004).
14. (آوای کیود) Mavi Ses (1394/2004).
15. (دیوان حیدری وجودی) Divan-i Haydarî Vucûdî (2015)³⁰.

4. Çeşitli Mistik Edebi Makaleler

Haydarî, diğer mutasavvıf yazarlar gibi geleneğe uymuş ve sülûk yolunda hakikat ve tarikat yolunu titizlikle takip etmiştir. Eserlerinde irfân erlerinden örnekler olduğu gibi, Aşkarî ve Gencevî gibi öncülerin eserlerini yeniden şerh etmiştir. Kendisine ait bir şiir divanı bulunan Haydarî'nin aşkı eksene alan şiirleri tasavvuf düşüncesindeki derinliğini de görmemizi sağlamaktadır. Haydarî'nin şiirlerinde tarzını örnek aldığı Lahurî, Bahterî, Şâyik Cemal gibi şairlerin şiirlerini incelemesi ve onlar üzerine makale yazması, edebî alandaki yetkinliğine de işaret etmektedir. Şairin yazmış olduğu makaleler şunlardır:

1. Şerhi esrârî hûdî ve rumûzî bîhodî Muhammed İkbâl Lahûrî,
2. Tedvin-i Gazelhâ-yı nab ez Vâsıl-ı Kabil'i ta Vasıf-ı Bahterî
3. Makâlât-ı irfan der Ahbâr û mecellât.
4. Tashih ve mukaddimme ber eflâk-i aşk ve dîli nâlânî defâtir-i sûffiyi Aşkarî.
5. Terkibât-ı âsâr-ı Nizâmî-yi Genceyî.
6. Tedrîs-i Mesnevî ve gazaliyât-i Bîdil, be rûzhâ-yi dûşenbe ve pençşenbe,
7. Neşri ve tashihi mukaddime-i eş'ar-i Sadikî.
8. Ber gozide-i ez eş'âr-i Şâyik Cemal.

1376/1986 yılında Kabil'de yaklaşık iki bin kişinin katıldığı ilk Mevlânâ Hânî'sini kurdu. Haydarî'nin uzun yıllar süren çalışmalarının ürünü olan Mesnevî kurumları, Afgan gençlerinin gözde mekânları olmuştur. Klasik şiirin bu özgün temsilcisi irfanı ve tasavvufu özellikle de Mesnevî'yi talebelerine, kendine has üslup ve metotlarla öğretti.

Pazartesi ve Çarşamba günleri Haydarî'nin özel günlerindendi. 30 yıl boyunca haftada iki kere "Mevlânâ Hânî" toplantısında misafir hatip oldu. Bu toplantıların, birazı şiir hakkında olur, birçoğu da felsefe ve maneviyat konuları

³⁰ BBC Farişi, "Haydarî Vucûdî Şair-i Namdar-i Afganistan der Guzeşt", Afganistan Today, (Erişim 8 Temmuz 2020).



birleştirilerek sona ererdi. Haydarî, Mevlânâ'nın eserlerini "insan yetiştirme medresesi" olarak nitelendirmiştir. Haydarî Vucûdî, "Kalp bir ayna gibidir. Eğer kir ve tozdan arındırılarak temizlenirse, aynaya herhangi bir yönden bir şey tutulduğunda onu gösterecektir" demiştir. Afganistan'da o günkü tasavvuf anlayışına sıkıca bağlı olan Vucûdî'nin evinde babasına ait birçoğu el yazması olan yaklaşık iki yüz şiir kitabı vardı. Genç Haydarî, okumayı o evde öğrendi. Haydarî, altıncı sınıfa kadar okula devam edebilmiştir. Beşinci sınıf sınavını geçtiği günlerde, ona "akıl ve delilik sınırını" aşan bir rüya gösterildi. Haydarî, o günleri anlatırken yaşadığı durumu tarif edemediğini ve ruhindaki çalkantılar nedeniyle birkaç yıl dengesini geri kazanamadığını söylemiştir. Bu bir müddet bocalamanın ardından kendisine dönen ve dengesini geri kazanan şair, artık değişmişti. Gördüğü rüya ile yeni bir hayata adım atan şairin, mânevî yükselişi şiirlerinden de hissedilmektedir.³¹

Halk kütüphanesinde çalışırken bir yandan da sekiz aylık bir çalışmayla Aşkarî'nin bitiremeyip yarım bıraktığı eserini, tamamladı. Haydarî, her ne kadar şiirleriyle sanat camiasında dikkatlerini üzerine çekmişse de o, kütüphanede uzlete çekilmenin onun tekâmülüne yarar sağlayacağını düşünüyordu. Yalnız kalmak için seçtiği yer kütüphaneydi ve o kütüphanede çalışmak onun en sevdiği işti. Şiir yazma işi, hem kendi gelişimi hem de ailesinin geçimini sağlaması için verimli bir çalışmaydı. Haydarî, hükümetin üst kademelerinden gelen makam tekliflerini defalarca reddetti. O, her zaman maneviyâtı maddiyata tercih edip çoğunlukla halvete çekilip tefekkürle meşgul olan bir şairdi. Haydarî Vucûdî, hayatı boyunca mütevazı yaşamış ve makam ve şöhret kazanmak için hiç kimsenin kapısını çalmamıştır.

5. Edebî Kişiliği

Afganistan'daki mistik edebiyatın önemli temsilcisinden biri olan Haydarî'nin şiir üslûbu, klasik şiir ile modern Derî şiirinin arası bir üslûptur. Mistik yapısının yanı sıra somut ve soyut bir boyuta sahiptir. Öte yandan şiirlerinde bir tür siyasi öngörü ve sosyal gerçeklik bulunmaktadır.³²

Haydarî Vucûdî, Afgan şiir geleneğinde irfan söylemini vücuda getiren muhkem kalemlerin yolundan gitmekle beraber yeni bir üslubun da müjdelerini vermektedir. Şiirlerinde insanın iç dünyasına nazar kılması, teşbih ve istiarelerle özlü ve fasih bir anlatıma başvurması şiirlerini özel bir kaliba oturtmaktadır. Şimdi şairin bazı şiir örneklerine bakalım:

ای کاش همچو ماهی دریاچه های مست
در بحر بی کرانه چشمت شنا کنم.

³¹ Maş'al, "Haydarî Vucûdî: Şair-i ki der Gûşe-i Halveteş Zengar ez Dilhâ Mizedâyed".

³² Şehregân, "Çend şiir ez Necmu'l-Urefa, Haydarî Vucûdî", (Erişim 21 Haziran 2020).



Keşke göllerin sarhoş balıkları gibi
Senin gözünün kıyılarında yüzseydim.

Haydarî Vucûdî³³

از حریر غزل ناب که جان افروز است
به تن نازک تو پیرهنی ساخته ام.

حیدری وجودی

Ben can yakan halis gazel ipeğinden
Senin nazik vücuduna bir gömlek yaptım.

Haydarî Vucûdî³⁴

سروی به ناز در چمن آرزوی من
دامنکشان بیامد و دامنکشان گذشت.

حیدری وجودی

Servî benim arzusunun çemenine nazla
Etek çekerek geldi yiğidin gönlüne tohum saçarak geçti.

Haydarî Vucûdî³⁵

وین اختر مراد در تیره شب ز قافله پنهان نمیشود
چون شعله حسد به دل مرد بدنهاد.

حیدری وجودی

Bu gecenin karanlığındaki Ahter yıldızı kafileden gizlenemez
Çünkü kıskançlık alevi yiğidin kalbine kötülük koyar.

Haydarî Vucûdî³⁶

Şiirlerinin bir başka özelliği de çok basit bir dilde ifade edilen teşbihleri kullanmasıdır. Aşk bahrinde yanma, erime ve hayran olma, ondaki kemâl arzusunun temel basamaklarıdır.

با آن که مرا آتش هجران تو "در" داد
شادم که کسی را خبری نیست ز دودم.

³³ Haydarî Vucûdî, Gulam Haydar, *Ba Lahzahâ-yi Sabz u Bahar*, (Pişaver: el-Ezhar, 1384/1994), 13.

³⁴ Haydarî, *Ba Lahzahâ-yi Sebz u Bahar*, 13.

³⁵ Haydarî, *Ba Lahzahâ-yi Sebz u Bahar*, 16.

³⁶ Haydarî, *Ba Lahzahâ-yi Sebz u Bahar*, 67.



حیدری وجودی

Senin firak ateşin beni yandırmasına rağmen
(İçimdeki) dumandan (yangından) kimsenin haberi olmadığı için memnunum.

Haydarî Vucûdî³⁷

همچو مهتاب که بر ابر حریری تابد
تن و تنپوش سیاه تو خوشم می‌آید

İpeksi bir bulutun üzerinde parlayan bir ay ışığı gibi
Senin endamın ve siyah giyinmen hoşuma gider.

رفتی از خویش و کف پای کی را بوسیدی
ای دل پاک! گناه تو خوشم می‌آید

Sen kendinden gittin (geçtin) de kimin ayağını öptün
Ey saf kalp! Senin günahın benim hoşuma gider.

نگاهت دفتر شعر است می‌خوانم، نمی‌دانم
ولی تو شعر من را خوب می‌فهمی، نمی‌خوانی.

حیدری وجودی

Senin bakışın bir şiir defteridir okuyorum, bilmiyorum
Ancak sen benim şiirimi iyi bilirsin ama okumuyorsun.

Haydarî Vucûdî³⁸

Haydarî, saf ve temiz kalbin günahını neden sevmektedir? Çünkü ondaki yangının tövbeyle harlanması ve kalbin aklanması, İslâmî ve de irfânî öğretinin özünü oluşturmaktadır. Kanımızca ilk günahın tövbesiyle yanan Âdem peygamber gibi günahın tövbesiyle yanmaya çağrıdır bu mısra.

6. Haydarî Vucûdî'nin Dünya Görüşü

Haydarî, son derece barışçıl bir dünya görüşüne sahip bir şairdir. Onun nazarında dünyada barışın olmamasının nedeni; insanın bencilliği, ifsadı, hilesi ve hak bilmezliğidir. O da; Mevlânâ gibi şiirleriyle, insanın manevi gelişimi ve olgunluğunu arzulamakta ve onu kendine getirmeye çalışmaktadır. İnsanın kendinin ârifi olmasını istemektedir. Ona göre insanlığın ıslahı ve mutluluğu, ilmin ve sanatın özüne atfedilmiş elzem bir hedeftir. Şimdi mısralarına bir göz atalım:

ای کاش که در روی جهان جنگ نمی بود

³⁷ Haydarî, *Nakş-ı Omit*, 65.

³⁸ Sîret, "Aşk u Şûr-i Haydarî Vucûdî; Ey Dil-i Pak Günah-i To Hoşam Miâyed".



در کار گه شیشه گران سنگ نمی بود
دنیا همه را حتکده می گشت بشر را
گرفته و خودخواهی و نیرنگ نمی بود
از خداییم و به سوی خدا بر می گردیم

حیدری وجودی

Keşke dünyada savaş olmasaydı
Cam atölyesinde taş değerli olmazdı
Dünya tamamen rahat yeri olurdu insan ırkına
Eğer ayaklanma, bencillik ve aldatma olmasaydı
Biz Allah'tanız ve Allah'a dönüyoruz.

Haydarî Vucûdî³⁹

Haydarî, irfan kavramlarını ustalıklı şiirlerine oturtmakta ve bu yöntemiyle de Mevlânâ'nın şiirleriyle paralel gitmektedir. Mesnevi'de hikâye edilen Âşığın 'Kimsin?' sorusuna ilk başta 'Benim' cevabını kabul etmeyen maşukun ikinci kapı çalmada 'Kimsin?' sorusuna "Senim' demesine⁴⁰ benzeyen şu şiiri inceleyelim şimdi de:

دست بدست من بده تا سینه ها روشن شود

Elini elime ver ki gönüller nurlansın

من تو شوم تو من شوی تن جان شود جان تن شود

Ben sen olayım sen ben olasın ten can ola can ten ola

با تو جهنم جنت است بی تو بهشت دوزخ است

Seninle cehennem cennettir sensiz cennet cehennemdir

آمیز در جان و تنم، تا گلخیم گلشن شود

Benim ruhum ve tenime öğret ta her yanım Gülşen ola

ای آفتاب آفتاب، در خلوت جانم بتاب

Ey güneşim ey güneşim! Halvette canıma doğ!

تا چشمه های چشم من، بر دیگران روزن شود

³⁹ Mandegar, "Du Şiir ez Ustad Haydarî Vucûdî", Ruzname-i Subh-i Afganistan, (Erişim 8 Temmuz 2020); Ali, "Ey Kaş ki der Rû-yi Cihan Ceng nemîbûd", Sahargah-i Omit, (Erişim 8 Temmuz 2020).

⁴⁰ Mevlânâ Celaleddin Muhammed Belhî Rûmî, *Mesnevi Manevi*, Haz. Recep Kibar, (İstanbul: Turkuvaz Yay., 2014), 7/3050.



Ta gözlerimin çeşmelerinden başkalarına gün doğsun!

گردد به کانون دلم روشن چراغ سبز جان

Gönlümün bahrinde dolaş canımın çirasını yak!

ای عشق خواهم شبیر تو در سینه ام روغن شود.

حیدری وجودی

Ey aşk! Senin sütünün sinemde yağını isterim.

Haydarî Vucûdî⁴¹

Haydarî, aşkla hayat buluşunu ümidin vücuda gelişiyile bağdaştırmaktadır. Aşkın gelişiyile ümit sevincini müjdelirken “Aşk canın yongasıdır” diyen Mevlânâ’yı eksenine almaktadır:

هرگز نماند تیرگی دلسردی و افسردگی

آنجا که عشق مهربان یک ذره نور افکن شود

Asla kalmasın kasvet, umutsuzluk ve üzüntü

Orada aşk ve şefkat bir zerre nur saçıla

بشکن طلسم رنگها در معنی معنی من در

تا جان الفت پیشه ات منظور مرد و زن شود

Renklerin tılsımını kır, mananın manasından nara at bana

Kadın erkeğin maksudu sende ülfet bulmak ola!

میپسند ای عشق و وفا ای بحر نور و صفا

کز ظلمت چون و چرا گلزار ما گلخن شود

Beğenme ey aşk-u vefa! Ey nur ve safa denizi

Niye-Çünkü zulmünden bizim gülzârımız gülhân olur

با دیده گان دیری در ناز بتان سیر کن

تا جان و تن روشن شوی تا دیدنت روشن شود

Uzağı gören gözlerle sevgililerin nazından doy

Gözlerin aydın ola diye ruhundan bedenine kadar aydınlan

عشق کشاند کش کشان آنسوی بی سوی زمان

هر عاشقی را کز راه جان در تویی تویی من شود.

حیدری وجودی

Aşk çekti keşmekeşi zaman bir o yana bir bu yana

⁴¹ Şadabramoz, “Şura-i İctimai ve Ferhangî Şadabramoz”, (Erişim 8 Temmuz 2020).



Canın yolunda her aşığı senin içinin içinde ben etsin!

Haydarî Vucûdî⁴²

Haydarî, irfânı ve edebiyatı, çağın genç dimağlarının özümseyerek sahiplenmesini arzulamaktaydı. Kendisini hayattayken ziyarete giden bir gence söylemiş olduğu şu sözler, onun gençliğe bakış açısını ifadeye yeterlidir: "Vatan gençlerinin kültürel değerlerine ve mirasına, sevgi ve bağlılık göstermelerini isterim. Edebiyat kültürüne gençlerin sevgisi ve ilgisi bir ganimettir".⁴³

Vahdete gönülden bağlanmış bir vatansever olarak her sohbetinde amacının "İslam ümmetinin özellikle de gençlerinin zihinlerini aydınlatmak ve öz kültürüne ve inanç değerlerine yabancılaşma tehlikesinden kurtararak onları İslam düşmanlarının aldatıcı tuzaklarıyla büyülenmemesine izin vermemek"⁴⁴ olduğunu ifade etmiştir.

Haydarî'nin Sûfiler ve Kalenderiler gibi varoluş fikrini içeren sosyal temalı şiirleri, bizi toplumun katmanlarına bütünsel bir gözle bakmaya davet etmektedir. Örneğin, şu beyitlerde betimlediği kış rüzgârlarının satıcılar üzerindeki etkisinden bahsetmesinde olduğu gibi:

غریو تندباد مردم آزار
کسی داند که اندر روی جاده
به پا از صبح تا شام غریبان
به امید لب نانی ستاده
تن لرزان چو برگ بید بی‌بر
به فرق سر تبنگی را نهاده
به رگ‌ها خون او را یخ گرفته
ز باننش از سخن گفتن فتاده.
حیدری وجودی

Başiboş kasırğa insanı rahatsız ediyor

Sokakta biri bunu biliyor

Sabahtan akşama kadar gezen gariban

Bir parça ekmek ümidiyle dikilmiş

⁴² Şehregan, "Çend şiir ez Necmu'l-Urefa, Haydarî Vucûdî".

⁴³ BBC Farisî, "Haydarî Vucûdî Şair-i Namdar-ı Afganistan der Guzeşt".

⁴⁴ BBC Farisî, "Haydarî Vucûdî Şair-i Namdar-ı Afganistan der Guzeşt".



Başsız bir söğüt ağacının yaprağı gibi titreyen vücudu

Tepsiyi başının üstüne koymuş

Damarlarında kanı donmuş

Söz söylemekten yorulmuş.

Haydarî Vucûdî⁴⁵

Haydarî, daima mütevazı ve sade bir yaşantıyı tercih etmiştir. Hayatı boyunca tartışmalı ve çekişmeli ortamlardan ve modern dünyanın medya ve sosyal ağlarından oluşan kaygılı atmosferinden kaçınmıştır. Şiirleri ve duygularıyla irfâna bağlanarak irfânî düşünceye şerh getiren tarifler yapmıştır. Mısralarında bu tarifler açıkça anlaşılmaktadır:

به پیش کس نکنم دست احتیاج دراز
چرا که حاجت و حاجت‌روای من شعر است.

حیدری وجودی

İhtiyacım için birine el uzatmayayım,

Çünkü şiir benim en büyük arzum ve ihtiyacımdır.

Haydarî Vucûdî⁴⁶

Haydarî, dünyadaki varlığına göre, bazen “insanları “bir tür can sıkıntısı” olarak betimleyen ve kendi kaderini belirsiz kılan dünyanın istikrarsızlığından dem vuran şiirler de yazmıştır:

جهان دریای ناپیدا کنار است
بشر بر بال امواجش سوار است
قرار و عاقبت از مرگ می‌خواه
که بحر زندگانی ناقرار است.

حیدری وجودی

Dünya kenarı bulunmayan bir denize benzer

İnsanlık onun dalgalarının kanatlarına binmiştir

Ölümden karar ve afiyet istiyor

Çünkü hayatın denizi kararsızdır.

Haydarî Vucûdî⁴⁷

⁴⁵ Haydarî, *Nakş-ı Omit*, 107.

⁴⁶ Haydarî, *Nakş-ı Omit*, 75.

⁴⁷ Haydarî, *Nakş-ı Omit*, 112.



Afganistan'da ortaya çıkan ırkçı tutumlar, Haydarî'yi oldukça rahatsız etmiştir. O, insanların kardeşliğinden ve tevhid dininin onlara verdiği vahdet ikramından herkesin nasiplenmesini ve o şuurla yaşamlarına yön vermelerini arzu etmiştir. Vahdet üzerine yazdığı mısralarında der ki:

ز وحدت نظر آباد میشود دنیا
ز اختلاف نظر هر چه هست ویران است
یگانگی هدف شاهد رسیدن هاست
به عالمیکه سزاوار شان انسان است
اساس کاخ تمدن، درین جهان نوین
به چشم اهل نظر روشن نمایان است.
حیبری وجودی

Vahdet nazarından dünya âbâd olur
Nazarın ihtilafından her ne varsa vîrândır
Hedefin tekliği ulaşmanın şahididir
Baştan sona insanın layık olduğu bir dünyada
Bu yenedünyanın esas medeniyet sarayı
Ehli nazarın gözünde ayan ve aşikârdır.

Haydarî Vucûdî⁴⁸

Haydarî'nin her fırsatta görüşlerine başvurduğu Mevlânâ da vahdet konusunda Haydarî'yi doğrulayan şiirler yazmıştır. Şimdi Mevlânâ'nın mısralarına göz atalım:

تو برای وصل کردن آمدی
نی برای فصل کردن آمدی.
مولانا

Sen birleştirmek için geldin
Ayırmak/uzaklaştırmak için gelmedin.

Mevlânâ⁴⁹

⁴⁸ Haydarî, *Nakş-ı Omit*, 119.

⁴⁹ Mevlânâ, *Mesnevî*, 2/74.



Kendilerinden önceki bir zamanda yaşamış olsa da âriflerin kalbî yakınlıkları ve fikirsel birliktelikleri garipsenmemelidir. Çünkü onların öteden beri dillerinden düşürmedikleri “Kalpten kalbe yol vardır ve sevgi karşılıklıdır” sözü, her ârifin şaşmaz pusulası olarak görülmektedir.

7. Mevlânâ Celaleddin Rumî ve Haydarî Vucûdî İlişkilendirmesi

Vahdet düşüncesinin şair ve âriflerin en önemli özellikleri olduğunu söyleyebiliriz. Vahdet düşüncesi, tasavvuf literatüründe derin manalara, bütünsel ve yapıcı sonuçları haizdir. Mevlânâ, Hz. Musa (as) hikâyesinde ibadetlerini bilinçsizce yapan bir çobanı azarlayan Hz. Musa'ya ithâfen şu beyti yazmıştır. “Sen kullarımı bana yaklaştırmak, benimle buluşturmak için mi geldin? Yoksa ayırmak için mi?”⁵⁰ Haydarî'nin de bu birleştirmeyi esas aldığı, ayrıştırıcı davranışlardan ve sözlerden uzak durduğu görülmektedir.

Vucûdî'nin aşkın maşukunda yokluğu ve kayboluşu tanımı Mevlânâ'daki tanımlara uygunluk arz etmektedir. Âşık, maşukla karşılaşmaya kadar kendisini dahi tanımamaktadır. Kendisinde olan cevheri ondan öğrenmekte ve kendisindeki yokluğu ve kifayetsizliği de onun varlığıyla fark edebilmektedir. Aşkın onu yandırması ve kavurmasıyla da kalbinin ondan başkasına kapanmış olduğunu izah etmektedir. O bu yokluk denizi olan dünyada yüzerken hayret makamından manâ âlemindeki sevgiliye seslenmektedir.

در مقام عشق فرقی از خود و بیگانه نیست
اهل مشرب تمیز کعبه و بتخانه نیست.

حیدری و جودی

Aşk makamında, kendin ile bir yabancı arasında hiçbir fark yoktur,

Meşreb ehline Kâbe ile puthâneyi ayırmak yoktur.

Haydarî Vucûdî⁵¹

به قطره قطره امواج شعر مولانا

چو نور شمس به چشم هنر عیانی تو

حیدری و جودی

Mevlânâ'nın şiir dalgasının damlası damlasına

Şems'in nuru gibi sanatın gözünde aşikârsın.

Haydarî Vucûdî⁵²

جای برادری و زمان برابر نیست

⁵⁰ Mevlânâ, *Mesnevî*, 246.

⁵¹ Haydarî, *Nakş-ı Omit*, 67.

⁵² Haydarî, *Nakş-ı Omit*, 80.



معیار برتری به جهانست حسن کار
کردار ما معروف ما هست جاودان
یعنی چو صورت که بمعناست پایدار
نقش و امید و عشق بود جوهر بشر
عزم و ثبات و علم و عمل رنگ اعتبار.

حییری وجودی

Kardeşlik yeri ve beraberlik zamanıdır,
Dünyada fazilet ölçüsü iyi iş yapmaktır.
Bizim iyiliklerimiz sonsuzdur
Yani, mana yönünden kararlı sûret gibi
Rol, umut ve sevgi insanlığın özüdür
Kararlılık, istikrar, ilim ve amel itibârın rengidir.

Haydarî Vucûdî⁵³

اتحاد و همدلی آیین ماست
همنوایی خصلت دیرین ماست
خالق عالم خدای ما بیکیت
رهنما و پیشوای ما بیکیت
ای به صورت مانده از معنی بعید
فرقها دارد یزید و بایزید.

حییری وجودی

Birlik ve gönül birliği dinimizdir/dinimizdendir.
Uyumluluk eskimez özelliğimizdir.
Evrenin yaratıcısı olan Halik'ımız tektir
Rehberimiz ve liderimiz tektir.
Ey surete bakıp manadan uzakta kalan kişi!
Yezîd ile Bayezîd arasında farklılıklar vardır.

Haydarî Vucûdî⁵⁴

⁵³ Haydarî, *Nakş-ı Omit*, 100-101.

⁵⁴ Haydarî, *Nakş-ı Omit*, 106.



Haydarî, irfân yolunda müşahede ettiği bu mânâyı tanıtmak için otuz yılı aşkın bir süre düzenli olarak Mevlânâ'nın Mesnevi'sini ve Bîdil'in şiirlerini tanıtan haftalık toplantılar yaptı. Bu toplantılardaki dini konular üzerine yaptığı açıklamalar, insanların iç âleminde etkili oldu. Haydarî, Mevlânâ'dan almış olduğu istikamet-in yanında, kimsenin inancını ve görüşünü sorgulamadan feyz ve ilminden yararlandığı devrinin âlimlerinden Ebu'l-Hasan el-Harakânî'nin⁵⁵ yolunu takip ederek vahdet-i vücûd akidesinin kudretini ve irâdesini beyan etmeye devam etti:

آن دوست که دیدنش بیاراید چشم
بی دیدنش از گریه نیاساید چشم
ما را ز برای دیدنش باید چشم
ور دوست نبیند به چه کار آید چشم.

ابوالحسن خره قانی

O öyle bir dost ki, onu görmeye göz gerek,
Onu görmezlik gözü ağlamaktan teselli etmez,
Bize onu görmek için göz gerek,
Eğer dostu görmezse göz ne işe yarar.

Ebu'l-Hasan Harakânî⁵⁶

Yukarıda mısralarından da anlaşılacağı gibi Ebu'l-Hasan el-Harakânî, her ne kadar sülûkünde, kendi varlığını Allah'ta mahv olduğunu gördü ise de, ırkçılığın bölücü duvarlarını ve insanların diğer insanlar üzerindeki üstünlüklerini yıkmak için her fırsatı kullandı. Yaptığı tebliğlerle onları yaratıcıya ulaştıracak yolları göstererek Hakka hizmet etti. Harakânî'nin düşüncesi, insanlığı görüp gözetmek ve onlara hizmet etmek üzerine kuruludur. İnsanoğlunu Allah Teâlâ'dan üstün görmemekle beraber, yaratıcının ve yaratılanın birliğine inandığı için bu maksada hizmet etmeyi zahirî ibadetten üstün görmektedir. İnsanlara hizmetini ibadet etmek, cennete

⁵⁵ Bistâm'ın kuzeyindeki Harakân köyünde çiftçi bir ailenin çocuğu olarak dünyaya geldi. Hicrî yıl hesabıyla 73 yaşında vefat ettiğine göre 352'de (963) doğmuş olma ihtimali yüksektir. Kaynaklarda ümmî olduğu, Bâyezîd-i Bistâmî'nin mânevî bir işareti üzerine Kur'an okumaya başladığı kaydedilmektedir. Harakân'dan Bistâm'a gidip Bâyezîd'in türbesini ziyaret eden Harakânî'nin Bâyezîd-i Bistâmî'nin ruhaniyetiyle terbiye edildiği ve şeyhinin Bâyezîd olduğu kabul edilir. Harakânî'nin Bâyezîd ile alakası hakkında bazı menkıbeler de anlatılmaktadır. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin naklettiği bir menkıbeye göre Bâyezîd Harakân'dan büyük bir velî çıkacağını önceden haber vermiştir. Şeyh Faridu'd-Din Attar, *Tezkeretü'l-Evliya*, çev. Süleyman Uludağ, (İstanbul: y.y., 1991), 670-721; Abdülbaki Gölpınarlı, *Mesnevi Şerhi*, (İstanbul: y.y., 1974), 4/261-272; Süleyman Uludağ, "Harakânî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 1997), 16/93-94.

⁵⁶ Keyhan, "Ger Dost Nebîned be çi kar Âyed Çeşm? Çeşm be rah-i Sepideh", (Erişim 8 Temmuz 2020); Rıza Ermegani Sengserî, "Tarikat", *Silsile-i Moy-i Dost*, (Erişim 8 Temmuz 2020).



ulaşmak ve cehennemden kaçmak için değil, çok mukaddes olan insan ruhu nedeniyle yapmaktadır.⁵⁷

Haydarî de yolunu takip ettiği bu akide nedeniyle her gruptan, etnik kökenden, partiden ve siyasi geçmişten insanlara kucak açmıştır. Yanına giden her fırkadan insan, onun yanında eşit muamele görmüştür. Bu irfân ahlâkı onda üstün hasletler vücuda getirmiştir. Mısralarındaki akıcılık ve tesirin bu akidenin semeresi olduğu da açıkça fark edilmektedir:

چه بودي رو نمودي دلم ر بودي بي دلم كردي.

حیدری وجودی

“Sen ne idin? Ortaya çıktın. Benim kalbimi çaldın, Beni kalpsiz yaptın”.

Haydarî Vucûdî⁵⁸

Bu şiir, Vucûdî'nin manevi âlemde ruhunun değişikliğe uğramasından sonraki ilk yazmış olduğu şiiridir.

ای محرمان جان و دل، از خویش بیرون گشته ام

بیرون ز آب و گل، آشو گردون، گشته ام

آیینه ها بشکسته ام، با اصل خود، پیوسته ام

از دام و صورت، رسته ام، از لفظ افزون گشته ام

جانم نمی گنجد به تن مانند معنی، در سخن

چون عطر گلها ی چمن، از رنگ، بیرون گشته ام.

حیدری وجودی

Ey can ve gönlün mahremleri! Kendimden dışarı çıktım

Su ve toprak kaydından o sınırın ötesindeyim

Aynaları kırdım, kendi özüme eriştim

Tuzaktan ve suretten büyüdüm, çok sözden çıktım

Mananın söze sığmadığı gibi ruhum tenime sığmıyor

Kırdaki güllerin ıtrı gibi renkten dışarı çıktım.

Haydarî Vucûdî⁵⁹

⁵⁷ Bahmen Vahşoor, “Şeyh Ebu'l-Hasan Harakânî”, Sükût-i Kûçah, (Erişim 19 Aralık 2020).

⁵⁸ Ariaye, “Haydarî Vucûdî”.

⁵⁹ Ariaye, “Haydarî Vucûdî”.



Haydarî, aşkın varlığını şiirinin ve hayatının esası olarak kabul etmektedir. Aşk sözcüğü şiirlerinde sıklıkla yer almaktadır. Kendini sevgiye o kadar adamıştır ki sevgilinin onun gönül sokağını böyle bir şiirle uyandırdığına inanmaktadır:

این شعر نیست نعره مستانه من است

فریاد و شیون دل دیوانه من است

این پیکر نحیف که دیده گدازها

مأواى گنج عشق تو، ویرانه من است.

حیرى وجودى

Bu, şiir değil benim sarhoş naramdır,
Divâne kalbimin feryadı ve ağlayışıdır,
Bu, erimiş zayıf bir bedendir,
Senin aşkının cevherinin mevâsı, benim viranemdir.

Haydarî Vucûdî⁶⁰

Şiirlerinde dini bir ahenk olmasına rağmen, dünyevi sevginin önemini reddetmemekte bu konuda taassup beslememektedir. Tasavvufta insan tasavvurunu, Mevlânâ'dan yola çıkarak Allah'ın ruhundan bir parça olarak tanımlamaktadır. Bu sebeple insana bakışı farklıdır ve insan onun nezdinde değeri yüce bir varlıktır. İnsanı sevmeyi, gerçek aşka ulaşmanın ilk merhalesi olarak yorumlamaktadır.

Şiirlerdeki sembolik işaretlere, remizlere ve şifreli sözcüklere bu gözle bakmazsak onların muhataplarının ilahî değil beşerî olduğunu zannedebiliriz. Bununla beraber şiirleri arasında irfanî olmayan şiirler de bulunmaktadır. Sonuçta, o da her insan gibi yaşamının belli devreleri olan ve bu devrelerin her bir bölümünde farklı düşüncelere sahip olan bir insandır. Otuz yaşları sırasında yazdığı üçüncü şiir koleksiyonu olan "Nakş-i Omit"te aşikâne temalar da mevcuttur.⁶¹

Çocuk yaşından itibaren şiire başlayan Haydarî, yaşamının ilerleyen safhalarında şiirlerini tedrici olarak dini ve tasavvufî bir çehreye büründürmüştür. Klasik bir tarza sahip olan şairin, bu tarzda benimsediği üslup gazeldir. Onu, Afganistan'da başarılı gazel söyleyenlerden biri olarak tanımlamak ta mümkündür. Vasıf el-Bahterî, onun hakkında şu yorumu yapmaktadır: "O, zamanımızın yaşam biçimi ve marifeti nadir görülen az sayıdaki şairlerden biridir".⁶²

⁶⁰ Haydarî, *Nakş-i Omit*, 33.

⁶¹ Sîret, "Aşk u Şûr-i Haydarî Vucûdî; Ey Dil-i Pak Günah-i To Hoşam Miâyed".

⁶² Şehregan, "Çend Şiir ez Necmu'l-Urefa, Haydarî Vucûdî".



Sonuç

Haydarî Vucûdî, Afgan irfân kültürüne şiirleri ve değerli kültürel çalışmaları aracılığıyla derin tesirler bırakmış, felsefe, dil, şiir ve tasavvuf alanında güçlü çalışmalar yapmış bir şairdir. Haydarî'nin özellikle Derî Farsça dilindeki şiirleri, Afgan irfân kültürünün yitirilmemesi açısından önem arz etmekte olup, şairin, edebiyat ve kültür camiası nezdinde düşünce ve gayretlerini yansıtan bir vesile olarak da görülmektedir. Bugün, "Mevlânâ Kültür Evi" merkezlerinde Haydarî'nin yapıtları yâd edilmekte ve ondan kalan kültür mirası nesillere aktarılmaya devam edilmektedir. Bu amaca binaen Kanada'nın Necour şehrinde "Haydarî'nin Dügün Gecesi" "Şeb-i urs-u Haydarî" adı altında bir program düzenlenmiş ve Afgan halkının edebiyat ve tasavvuf ufuklarına yeni bir bakış açısı ve yorum getiren şairin evrensel ve mütevazı bakış açısı dünyaya tanıtılmıştır.

Haydarî Vucûdî'nin amelî ve nazarî irfânında saygıya değer bir yeri olduğu gibi, manevî minberinden muhabbeti, şiirleri, nasihatleri ile dinleyen kalpleri irfân ehlinin gönlündeki nurlara bakıran bir feraseti de bulunmaktadır.

Bu sevgi ve iç görü, özellikle de söylemleri, onu öz bir kaynağa dönüştürmüştür. Sıcak duygularla yazdığı mısralarında temiz, serin ve ferahlatıcı bir bahar vardır. Her zaman ondan kana kana içmek istersiniz.

Pertev Nadirî'ye göre; Haydarî, klasik ve modern şairler arasında bir bağ olarak düşünülecek bir şairdir. O her ne kadar geçmiş şairlerin aruzlarının ötesine bir adım atmak istemese de, yeni edebî akımlara da büsbütün uymamıştır. Haydarî klasik ve modern şairler arasında köprü konumunda olmuştur. Bu yüzden yaptığı resmi ya da gayri resmi konuşmalarda genç ve modern şairler tarafından klasik Pers Derî şiirinin ölçütlerini ve kapsamlarını kendilerine öğretmesi için davetler almıştır.

Çağdaş şairlerden Muhammed Rebhin, "Rengîn'i Kemân Ber Vadi-yi Îşk" adlı notlarında Haydarî'yi gazellerinin birçoğunun temelini aşkın mihveri olduğunu ifade etmektedir. İrfânî ve gerçeği örtüştüren dengeli tarzında sahip olduğu sevgiye rağmen, tarihsel olayları da çarpıtmadan anlatmaya muvaffak olmuştur. Başka bir deyişle, o şiiri her zaman alışılmış çerçevesinden çıkarmıştır.

Kanaatimize göre şairin bu yetisi, somut ve soyut kavramlarını kolaylıkla aşması anlamına gelmektedir. Muhammed Refî Cüneyd, "Haydarî Vucûdî'nin Şiiri" adlı yazısında; Haydarî'nin yazmış olduğu şiirlerinde hem suretin hem de mânâ'nın bulunduğunu söylemektedir. Hem istiâreyi hem de efsaneyi barındıran şiirinde itidal sınırının gözetildiğine de dikkatleri çekmektedir.



Haydarî, geçmişten günümüze uzayan seyr-i sulûk halkasına yeni halkalar eklemek için engin bir ufuktan nemalanmayı yeğlemiştir. Bakış açısının irfânî lafızlardan teşekkül etmesi de tesadüfi olmamıştır. Mısralarını okuyan ve sohbetlerini dinleyen kimseler, şahsındaki vehbî bilgiyi sezinlemede zorlanmamışlardır.

İnsanları dili, dini, rengi, ırkı, meşrebi, soyu sopu ne olursa olsun ayırmaksızın Mevlânâ gibi “Yine de Gel!” diyerek irfâna çağırın bu ehl-i dîl (gönül ehli) şairin günümüz insanına çok büyük değerler sunduğu ve eserleriyle sunmağa devam edeceği muhakkaktır. Biz bu değerlerin ve mesajların doğru anlaşılmasının akademik camianın gayretleriyle gerçekleşeceği inancındayız.

Dolayısıyla bu çalışmamızın, yaşamı ve eserleri ile gönülleri ihya eden Haydarî Vucûdî'nin diriltmeye çalıştığı kültürel değerlere de katkı sağlayacağı ümidini taşımaktayız. “Âlimin ölümü âlemin ölümü gibidir” sözünde belirtildiği üzere, Afgan halkının olduğu kadar dünya edebiyat ve ilahiyat camiası için üzücü bir kayıp olan Haydarî Vucûdî'nin vefatının ardından yapılacak en önemli şeyin, geride bıraktığı eserlerini yaşatmak olacağı kanaatindeyiz. Sonuç olarak, makalemizin, bu âlim şahsiyeti, yeni nesillere örnek bir muhabbet elçisi olarak tanıtması ve tanıtılmasına vesile olması bizi ziyadesiyle onurlandıracaktır.

Kaynakça

Ali. “Ey Kaş ki der Rû-yi Cihan Ceng nemîbûd”, Sahargah-i Omit, Erişim 8 Temmuz 2020. <https://sahargaheomid.blogspot.com/1399/03/21/post-1527/>

Ariaye. “Haydarî Vucûdî”. Erişim 25 Haziran 2020. <https://www.ariaye.com/dari2/shaeran/haidari.html>

Aryenfer, Şemsu'l-Hak. “Melikü's-Şuara Bî'tab Şair, Ârif ve Edîb-i Danışmand”. Mandegar. Erişim 1 Temmuz 2020. <https://mandegardaily.com/>

Attar, Şeyh Faridu'd-Din. *Tezkeretü'l-Evliya..* çev. Süleyman Uludağ. İstanbul: y.y., 1991.

BBC Farisî. “Haydarî Vucûdî Şair-i Namdar-ı Afganistan der Guzeşt”. Erişim 5 Temmuz 2020. <https://www.bbc.com/persian/afghanistan-43084422>

BBC Farisî. “Haydarî Vucûdî; Şair ve Ârif-i Namdar-ı Afganistan der Guzeşt”. Afganistan Today. Erişim 10 Temmuz 2020. <https://afghanistantoday.net/2020/06/10/>

Caferî, Mahmut. “Gulam Ahmet Nevid”. Sadây-ı Sohta. Erişim 1 Temmuz 2020. <http://jafarimahmood.blogfa.com/>

Caferî, Mahmut. “Mir Gulam Hazret Şâyık Cemal”. Sadây-ı Sohta. Erişim 21 Haziran 2020. <http://jafarimahmood.blogfa.com/post/63>



Faraçî, Muhammet. "Eş'ar-ı zîba-i Mevlânâ". Edebiyat ve İrfan. Erişim 9 Temmuz 2020. <http://hypertheosophy.mihanblog.com/page/4>

Gölpınarlı, Abdülbakî. *Mesnevi Şerhi*. İstanbul: y.y., 1974.

Gülzad, Muhammed Asıf. "Hal Muhammed Hasta". Erişim 21 Haziran 2020. <http://gulzad.blogfa.com/post/2>

Haydarî Vucûdî, Gulam Haydar. *Ba Lahzahâ-yi Sebz u Bahar*. Pişâver: el-Ezhar, 1384/1994.

Haydarî Vucûdî, Gulam Haydar. *Nakş-ı Omit*. Kâbil: Devlet matbaası, 1355/1965.

Haydarî Vucûdî, Gulam Haydar. *Salî der Medar-i Nur*(Nur Yörüngesinde Bir Yıl). Pişâver: Merkez Sekâfet İslamî, 1380/1990.

Kanar, Mehmet. "Nizamî-i Gencevi". *TDV İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 183-185, 2007.

Keyhan. "Ger dost nebîned be çi kar âyed çeşm? Çeşm be rah-i Sepideh". Erişim 8 Temmuz 2020. <http://kayhan.ir/fa/news/65655>

Mandegâr. "Du Şiir ez ustad Haydarî Vucûdî". Ruznâme-i Subh-i Afganistan. Erişim 8 Temmuz 2020. <https://mandegardaily.com/>

Maş'al, Mucip. "Haydarî Vucûdî: Şair-i ki Der Gûşe-i Halveteş Zengar ez Dilhâ Mizedâyed". çev. Celil Pejvak, New York Times. Erişim 21 Haziran 2020. <https://www.etalatroz.com/86442/in-a-quiet-corner-an-old-afghan-poet-polishes-hearts-mirror/>

Mevlânâ Celaledin Muhammed Belhî Rûmî. *Divan-ı Şems*. b.y.: y.y., ts.

Mevlânâ Celaledin Muhammed Belhî Rûmî. *Mesnevî Manevi*. 3055-3060. haz. Recep Kibar. İstanbul: Turkuvaz Yayınları, 2014.

Mevlânâ Celaledin Muhammed Belhî. *Mesnevî Manevi*. b.y.: y.y., ts.

Muhakkik, Asadullah. *Zeban ve Edebiyat-ı Derî (Dil ve Derî Edebiyatı)*. Kâbil: Eğitim Bakanlığı, 2006.

Muhammedî, Gülnisa. "Beyânhâyi muhtelif-i hüneri der suver-i Hiyâl der şî'ri muhaceret-i Afganistan", Edebiyat-ı pârisî muâsır, pejûheşgâhı ulûmu insaniyû mutâlaatı ferhengî, 3/1, 117-143. (Bahar/Yaz). 1392.

Nadîri, Pertev. "Haydarî Vucûdî, Ahirîn Halka-i Şairan-i Ârif der Afganistan". Horasan Zemin. Erişim 8 Temmuz 2020. <https://khorasanzameen.net/archive/farhang/pnaderi03.html>



- Nik Siyer, Abdul Ganî. "Ustad-ı Fikrî Selcûkî". *Tarih ve Edebiyat*. Erişim 1 Temmuz 2020. <http://www.kohandazh.blogfa.com/post/12>
- Osman, Habib. "Gazalhâ-yı Aşkarî". *Journal Hafteh*. Erişim 21 Haziran 2020. <https://hafteh.ca/canada/32608/>
- Ramoz, Şadab. "Çend şiir ez Necmu'l-Urefa, Haydarî Vucûdî". *Şura-i İctimai ve Ferhangi Şadabramoz*. Erişim 8 Temmuz 2020.
- Revân Ferhâdî, Abdûlgafûr. "Bîdil". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 28 Haziran 2020. <https://islamansiklopedisi.org.tr/bidil>
- "Rahim Mehriyar". *People*. Erişim 19 Aralık 2020. <https://peoplepill.com/people/rahim-mehryar/>
- Sâbirî Hirevî, Seyid Celil. *Şuara-i Asr-ı Hazır-ı Afganistan*. Meşhed: Nevend, 1382/1992.
- Sengserî, Riza Ermeganî. "Tarikat", *Silsile-i Moy-i Dost*". Erişim 8 Temmuz 2020. <http://selseleyemooyedoost.blogfa.com/post/9>
- Sîret, Suhrab. "Aşk u Şûr-i Haydarî Vucûdî; Ey Dil-i Pak Günah-i To Hoşam Miâyed". *BBC Farişî*. Erişim 21 Haziran 2020. <https://www.bbc.com/persian/arts-53007400>
- Şadabramoz. "Şura-i İctimai ve Ferhangî Şadab Ramoz". Erişim 8 Temmuz 2020. <http://shadabramoz.blogfa.com/post/3>
- Şehregân. "Çend Şiir ez Necmu'l-Urefa, Haydarî Vucûdî". Erişim 21 Haziran 2020. <https://shahrgon.com/>
- Tolo News. "Haydarî Vucûdî Şair ve Arif-i Şinahte şoda-i Afganistan der Guzeşt". Erişim 21 Haziran 2020. <https://tolonews.com/fa/arts-culture/>
- Uludağ, Süleyman. "Harakânî". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 16/93-94. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 1997.
- Vahşoor, Bahmen. "Şeyh Ebu'l-Hasan Harakânî". *Sükût-i Kûçah*. Erişim 19 Aralık 2020. <http://bahmanvakhshour.blogspot.com/2010/04/blog-post.html>
- Yazıcı, Tahsin. "Derî". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 43/359-360. İstanbul: TDV İslam Ansiklopedi, 2013.
- "Zindegînâme-yi Necibullah". *BBC NEWS Farişî*. Erişim 19 Aralık 2020. https://www.bbc.com/persian/afghanistan/2009/12/091221_a-jadi-6th-profile-najibullah

